

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi

ISSN: 2149-5866

Sayı: 10 (Aralık) 2023 s. 94-115, TÜRKİYE

DOI: 10.30804/cesmicihan.1381864

Araştırma Makalesi

ÂŞIK'IN ÖLÜM TASAVVURU: ÂŞIK ÇELEBİ DÎVÂNİ'NDA ÖLÜMLE İLGİLİ ÂDET VE GELENEKLER

Gülay KARAMAN*

Öz: Klasik Türk şiirinde şairlerin en fazla rağbet ettiği konuların başında ölüm gelir. Mersiyeler başta olmak üzere ölüm üzerine yazılmış tarihler ve manzum mezar kitabeleri, klasik Türk edebiyatında ölüm konusunun müstakil olarak ele alındığı manzumelerdir. Bunların dışında dîvânlarda yer alan diğer şiirlerde de ölüm temasının sıklıkla işlendiği görülür. 16. yüzyıl şair ve münşilerinden olup Meşâirü's-şuarâ adlı tezkiresiyle tanınan Âşık Çelebi (öl. 979/1572), şiirlerinde ölüm temasına yer vermiş şahsiyetlerden biridir. Âşık Çelebi Dîvânı'nda beyit ve kelime boyutundaki kullanım ve çağrışımlar dışında 14. kasidenin yaklaşık otuz beyitlik son kısmı ile 52. gazel müstakil olarak ölüm düşüncesine ayrılmıştır. Şairin ölümle ilgili duygu, düşünce ve hayalleri klasik Türk şiiri geleneği çerçevesinde ve genellikle âşık, sevgili, rakib üçgeninde kendisini gösterir. Ölümle ilgili kullanımlar, bazen bireysel olarak şairin hayatı ve psikolojisine ışık tutar; bazen de toplumsal yönüyle çeşitli âdet, gelenek, inanç ve uygulamalara yer vermesiyle sosyal hayat, kültür ve değerler bağlamında önemli bilgiler ihtiva eder. Şairin ölüme bakışında İslâm dini ve tasavvuf düşüncesinin etkili olduğu açıktır. Bununla birlikte başta matem şekilleri olmak üzere bazı âdet ve geleneklerde az da olsa eski Türk âdet ve gelenekleri ile batıl inançların etkisi görülür. Bu makalede, Âşık Çelebi Dîvânı'nda ölüm düşüncesi ve ölümle ilgili âdet ve gelenekler tespit edilerek içerik analizi yöntemiyle incelenecektir. Çalışmanın aynı zamanda klasik Türk edebiyatı ve sosyal hayat bağlamındaki araştırmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Âşık Çelebi, Dîvân, ölüm, âdet ve gelenekler.

ÂŞIK'S IMAGINATION OF DEATH: CUSTOMS AND TRADITIONS RELATED TO DEATH IN ÂŞIK ÇELEBİ'S DIVAN

Abstract: Death is one of the most popular topics of poets in classical Turkish poetry. The histories on death, the verse epitaphs, and especially the elegies are the poems in which the subject of death is handled separately in classical Turkish literature. Apart from these, it is seen that the theme of death is frequently handled in other poems in the divans. Âşık Çelebi (d. 979/1572), one of the 16th century poets and authors who is known for his tezkire called Meşâirü's-şuara, is one of the personalities who included the death theme in his poems. In Âşık Çelebi's Divan, apart from the usage and associations in the dimension of couplets and words, the last part of the 14th eulogy and the 52nd ghazal are devoted to the idea of death independently. The poet's feelings, thoughts and dreams about death manifest themselves within the framework of the classical Turkish poetry tradition and generally in the triangle of lover, beloved and opponent. The uses related to death sometimes shed light on the life and psychology of the poet individually; sometimes it contains important information in the context of social life, culture and values by including various customs, traditions, beliefs and practices in its social aspect. It is clear that the religion of Islam and mysticism are influential in the poet's view of death. However, the influence of old Turkish customs and traditions and superstitions is seen in some customs and traditions, especially in the forms of mourning. In this article, the idea of death and the customs and traditions related to death in Âşık Çelebi's Divan will be identified and examined by content analysis method. The study is also expected to contribute to research in the context of classical Turkish literature and social life.

Keywords: Classical Turkish literature, Âşık Çelebi, Divan, death, customs and traditions.

Başvuru/Submitted: 26.10.2023

Kabul/Accepted: 23.11.2023

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-11575-0229, gkaraman@bartin.edu.tr.

Giriş

Ölüm, insanoğlu için hayat kadar kesin ve bir o kadar yaşamla iç içe olan bir olgu, geçiş dönemleri olarak tabir edilen üç önemli evreden biridir. Doğum ve evlenmedeki mutluluk ve neşeye karşılık ölümden hüznün, gözyaşı ve matem vardır. Ölüm karşısında takınılan tavır, ölümün birey ve toplumdaki karşılığı ve bu kapsamda ortaya çıkan âdet ve gelenekler kültürden kültüre değişse de çekilen acı, yaşanan hüznün benzerlik gösterir. Bu yönüyle evrensel olan ölüm, sanat ve edebiyatın da vazgeçilmez konularından biridir. Türk kültürü ve edebiyatında ölümün müstesna bir yeri olagelmıştır. Eski Türklerde ölümlerin ardından yuğ denilen törenler düzenlenmiş ve sagu adıyla bilinen yas şiirleri söylenmiştir. “*Eski Türk şiirinin en mühim mahsulleri*” olup çoğunlukla dört mısralı, kırk elli kıtadan oluşan bu şiirlerde ölen kişinin kahramanlıkları, meziyetleri, savaş sahneleri, kahramanın ölümü, bunun millet ve hatta tabiat üzerindeki etkisi etraflıca tasvir edilmiştir (Köprülü, 2005, 54). İslâmiyet’in kabulüyle birlikte dinî hayat, kültür ve edebiyatta önemli değişiklikler olsa da herkesi bir şekilde ilgilendiren, hayatın en acı gerçeği olan ölüm; halk şiirinde ağıt, klasik Türk şiirinde mersiye adı verilen şiirlerle anlatılmaya devam etmiş, Türk edebiyatının her döneminde ele alınan bir konu olarak güncelliğini korumuştur. Türk edebiyatında *Alper Tunga Sagusu*’ndan *Kanûnî Mersiyesi*’ne, *Otuz Beş Yaş Şiiri*’ne varıncaya kadar ölümü müstakil olarak ele alan sayısız edebî ürün mevcuttur. Ölüm üzerine müstakil eserler yazıldığı gibi insan hayatındaki önemiyle orantılı olarak ölüm, eserlerde hemen her vesileyle değinilen bir konudur. *Dede Korkut Hikâyeleri* başta olmak üzere Türk edebiyatının temel eserlerinde ölümü ve ölümün yansımalarını canlı tasvirlerle görmek mümkündür.

Kaçınılmaz bir gerçek olmasının yanında şiir geleneği içinde önemli bir yer edinmesi sebebiyle klasik Türk şiirinde şairlerin en fazla rağbet ettiği konuların başında ölüm gelir. Mersiyeler başta olmak üzere, ölüm üzerine kaleme alınmış tarihler ve manzum mezar kitabeleri klasik Türk edebiyatında ölüm konusunun müstakil olarak işlendiği manzumelerdir (İsen, 1994, XI-XII). Bunların dışında dîvânlarda yer alan diğer şiirlerde de ölüm teması bilhassa âşık, sevgili, rakîb üçlüsü etrafında sıklıkla işlenir (Savran, 2009, 187). Bu kapsamda, gerçekte olduğu gibi soğuk ve acı bir olay şeklinde değil, sevgiliye yaklaşmanın ve vuslata ermenin bir yolu olarak şiirde şairane tasvirlerle ele alınır (Yeniterzi, 1999, 117). Genellikle âşık, sevgili, rakîb çerçevesinde ele alınan ölüm düşüncesinin yanı sıra dîvânlarda ölümle ilgili bazı uygulamalar, âdet, gelenek ve inançlara da yer verilir. Söz konusu âdet, gelenek ve uygulamalar çoğunlukla din bilgisi, halk kültürü ve şiir geleneği ile ilgilidir. Ölümle ilgili bu kullanımlarda dönem insanının zihniyetini, ölüm karşısındaki tavrını görmek mümkündür (Batislam, 2003, 199; a.mlf., 2017). Yer yer eski Türk inanç ve geleneklerinin etkisi görülse de dönem zihniyeti temelinde, mensubu

olunan İslâm dini doğrultusunda dünyanın geçiciliği ve ahiret hayatının sonsuzluğu üzerine şekillenir (Kaplan, 2010, 293). Bu noktada tasavvufun önemli bir yeri olduğu muhakkaktır. Zira ilahi aşkı merkezine alan tasavvufi düşünce, ölümü korkulur olmaktan çıkarır. O artık özlenen ve arzu edilen bir vuslat, Mevlânâ'nın (öl. 672/1273) ifadesiyle şeb-i arûstur (İsen, 1994, 26-27).

Ölüm teması, şairler kadar klasik Türk edebiyatı sahasında çalışmalar yapan araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Özellikle son yıllarda, klasik Türk şiirinde ölüm ve bu çerçevedeki âdet ve gelenekleri konu alan çalışmaların giderek arttığı görülmektedir. Kitap¹, kitap bölümü², makale³, bildiri⁴ ve tez⁵ olarak hazırlanan bu çalışmalarda genel olarak ölümün klasik Türk şiirindeki yansımalarının ele alındığını söylemek mümkündür. Bu çalışma da böyle bir ilginin sonucu olarak mevcut araştırmalara *Âşık Çelebi Dîvânı* bağlamında katkı sunmayı amaçlamaktadır. Diğer Rumelili şairler gibi *Dîvân*'ında devrinin sosyal hayatı, kültürü, âdet ve geleneklerine sıklıkla yer vermesiyle dikkat çeken Âşık Çelebi, şiirlerinde ölüm temasına yer vermiş şahsiyetlerden biridir. Şairin *Dîvân*'ında beyit ve kelime boyutundaki kullanım ve çağrışımlar dışında, 14. kasidenin yaklaşık otuz beyitlik son kısmı⁶ ile 52. gazelde⁷ müstakil olarak ölüm düşüncesinin ele alındığı görülmüş, bu yönüyle eserde ölüm temasının önemli bir yeri olduğu tespit edilmiştir. Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*'nın şöhreti ve edebiyat tarihindeki öneminin de etkisiyle daha çok mensur eserleriyle tanınsa da, yazdığı rindane ve âşıkane şiirlerinde geleneğin başarılı bir temsilcisi olmuş, mizacı ve kendi hayat hikâyesiyle birlikte devrinin sosyal hayatını, âdet ve geleneklerini de şiirinde başarıyla yansıtmıştır.⁸ Hâlbuki *Dîvân*'ı yayıma hazırlayan Filiz Kılıç'ın, eserdeki atasözü ve deyimleri konu alan makalesi (Kılıç, 1996) ile İsmet Şanlı'nın *Tuna Kasidesi* üzerine yaptığı araştırma (Şanlı, 2015) bir kenara bırakılırsa Âşık Çelebi'nin şairliği ve *Dîvân*'ı üzerine yapılmış müstakil bir çalışma neredeyse yok gibidir. Bu makalede, *Âşık Çelebi Dîvânı*'nda ölüm düşüncesi ve ölümle ilgili âdet ve gelenekler tespit edilip incelenecektir. *Dîvân*'a yansıyan yönleriyle Türk-İslâm kültüründe ölüm etrafında gelişen âdet ve gelenekleri değerlendiren bu çalışmanın aynı zamanda klasik Türk edebiyatı ve sosyal hayat bağlamındaki araştırmalara katkı sağlaması beklenmektedir. Araştırmada, Filiz Kılıç tarafından yayımlanan *Dîvân* metni (Kılıç, 2017) esas alınmakla birlikte gerekli hâllerde metin üzerinde bazı düzeltmeler de yapılmıştır.

¹ bk. İsen, 1994; Samsakçı, 2015.

² bk. Kaplan, 2003; Batislam, 2016.

³ bk. Açıkgöz, 1991; Yeniterzi, 1999; Batislam, 2003; Koçin, 2003; Harmancı, 2005; Savran, 2009; Tavukçu, 2009; Yazar, 2009; Kaplan, 2010; Düzlü, 2011; Öztürk, 2012; Bahadır, 2013; Öztürk, 2014; Çakıroğlu, 2020.

⁴ bk. Yazar, 2011.

⁵ bk. Çağlayan, 1997; Yontar, 1990; Öner, 2008; Konuk, 2009; Hasar, 2018.

⁶ bk. Kılıç, 2017, 57-81.

⁷ bk. Kılıç, 2017, 104-105.

⁸ Âşık Çelebi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bursalı Mehmed Tâhir Bey, 1972, 2/19-20; Mehmed Süreyya, 1996, 1/329; Köprülü, 1978, 1/695-701; Hançerlioğlu, 1988; Kılıç, 2017; Donuk, 2017, 1/591-597; Kılıç, 15 Kasım 2022.

1. Ölümün Âşık'çası

Âşık Çelebi, ölümle çok erken tanışmıştır. Kırk günlük bir bebekken annesini, on beş yaşında da babasını kaybeden şair; zor bir hayat sürmüş, öksüz ve yetim olmanın sıkıntılarını eserlerinde dile getirmiştir (Kılıç, 15 Kasım 2022). Buna rağmen Hâce Çelebi'ye (öl. 982/1574) yazılan kasidede geçen bir beyit dışında *Dîvân*'da gerçek bir ölüm söz konusu olmayıp genellikle tasavvur hâlinde bir ölümden bahsedilir. Söz konusu beyitte "*Valideyn öldi nâ-tüvân kaldum*" (Kılıç, 2017, 15) ifadesiyle ölümü hayat hikâyesinden bir kesit olarak kullanan şair, görevinden azledilmesi sebebiyle çektiği maddi ve manevi sıkıntıları da "*Meded öldüm gam-ı 'azl ile derd-i fakr u fâkayla*" (Kılıç, 2017, 20) dizesinde ifade etmiştir. Klasik Türk şiirinde gelenek, şekilsel unsurların yanında muhtevayı da belirler. Bu sebeple ölüm teması, *Dîvân*'da klasik Türk şiiri geleneği çerçevesinde ve geleneğin el verdiği ölçüde ele alınmıştır. Şair, geleneğin önceden belirlediği şekiller, mazmun ve hayaller doğrultusunda sanatını icra etmekle birlikte özgün olmayı da başarır. Ölümle ilgili kullanımlar, bazen bireysel olarak şairin hayatı ve psikolojisine ışık tutacak mahiyette kendisini gösterirken bazen de toplumsal yönüyle çeşitli âdet, gelenek, inanç ve uygulamalara yer vermesiyle sosyal hayat, kültür ve değerler bağlamında önemli bilgiler ihtiva eder. Her hâlükârda hem bir birey olarak Âşık Çelebi'nin hem geleneğin bir temsilcisi olan şairin hem de Osmanlı toplumunun ölüm karşısındaki tavrını belki felsefesini iç içe geçmiş anlam katmanları hâlinde bu örneklerde görmek mümkündür.

Klasik Türk şiiri, her şeyden önce bir aşk şiiridir. Aşk teması; âşık, sevgili ve rakîb tipleri etrafında geleneğin önceden belirlediği mazmun ve hayaller çerçevesinde şiirde ifadesini bulurken ölüm de yine bu kapsamda, aşkın hemen yanı başında yer alır. Ömer Faruk Akün'ün de belirttiği gibi klasik Türk şiiri geleneğinde birkaç istisna dışında sevgilinin ölümü söz konusu değildir. Buna karşın âşık, henüz gerçekleşmemiş bir tasavvur olarak kendi ölümünden bahseder, hatta kendi mezarını tasvir eder (Akün, 2014, 134). Âşık Çelebi'nin ölümle ilgili duygu, düşünce ve hayalleri klasik Türk şiiri geleneği çerçevesinde ve genellikle âşık, sevgili, rakîb üçgeninde kendisini gösterir. *Dîvân*'da ölüm temasının beyit ve kelime boyutunda kalan kullanımları bir yana "ile öldüm gitdüm" redifli aşağıdaki gazel bile tek başına bu düşünceyi ispatlamaya kâfidir:

Heves-i sohbet-i cânân ile öldüm gitdüm

İrmedüm vuslata hicrân ile öldüm gitdüm

Nâlişüm işide rahm eyleye öldüre diyü

Âh kim nâle vü efgân ile öldüm gitdüm

Bir yana ta'ne-i agyâr ile cânım çıkdı

Bir yana mihnet-i devrân ile öldüm gitdüm

Ne sorar derdümi ne hâlüme rahm eyler var

Dostlar hasret-i dermân ile öldüm gitdüm

Segler âsûde eşigünde vü 'Âşık mehcûr

Âh kim gayret-i akrân ile öldüm gitdüm (Kılıç, 2017, 84)

Bu gazel; âşıkça bir ölümü tasvir etmesi, ölümün âşık tarafından nasıl algılandığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Halk arasında mübalağalı bir anlatım yolu olarak kullanılan “öldüm gittim” ifadesi, gazelde âşığın içinde bulunduğu hâl ve psikolojiyi yansıtır. Şiir boyunca tekrarlanan bu ifade, bir çeşit yakınma; âşığın aşk, ayrılık, hasret, kıskançlık gibi son noktaya varmış yoğun duygularının dışı vurumundan ibarettir. Aslında burada söz konusu olan kabullenilmiş bir duruma ait nazlanmadır. Zira geleneğin âşık tipine biçtiği rol gereği âşık, ayrılık acısıyla feryat figan edip kan ağlarken sevgili, ağıyar ile sohbet eder. Aşk ve ayrılık derdine ilaveten kıskançlık belasını da çeken âşık, hâlimden asla şikâyet etmez. Zira ona göre sadık âşık kendisidir ve çektiği tüm acılar onu olgunlaştırır ve vuslata layık kılar. Bu anlamda gazelde yakınmadan çok; nazlanma, acınası hâllerini anlatarak sevgilinin ilgisini çekme gayreti, aşkının ve derdinin büyüklüğüyle iftihar etme, bundan zevk alma söz konusudur.

Klasik Türk şiiri geleneğinde sevgili, güzellik ülkesinin sultanı; âşık da onun kuludur. Aşk ve ayrılık derdiyle “*Günde bin kez ölürem firkat-i cânân ile ben*” (Kılıç, 2017, 107) diyen şair için ecel, korkulası bir şey değildir. Ölüm hak, asıl zor olan ayrılıktır. Sevgili, kirpik okları ve gamze kılıcıyla âşığın sinisini parça parça ederken âşık, sevgilinin ona olan iltifatının bir göstergesi olan bu öldürücü bakışlardan memnundur. Zira bu şekilde sevgili uğruna can verecek, ona olan aşkını ispat edip vuslata erecektir. Âşığı benliğinden arındırıp sevgili ile bir eden ölüm, âşık için büyük bir nimettir, şükran ister. Böylesine büyük bir nimetin şükranesi ancak canını kurban etmek olabilir. Âşık, tek sermayesi olan canını sevgili uğruna seve seve verir. Zaten can; sevgiliye kurban edilmek, onun yoluna saçılmak için vardır.

Dîvân'da ölümü âşığın bakış açısıyla ele alan çok sayıda kullanım mevcuttur. Bu kullanımlar arasında, konuyu âşığın dilinden şiir boyutunda ele almasıyla

Kabrüm üstinde olup her sebze gûyâ bir zebân

Ehl-i derde hâl diliyle ider hâlüm beyân (Kılıç, 2017, 104)

beytiyle başlayan 52. gazel özellikle dikkat çekmektedir.⁹ Dokuz beyitten oluşan yek-ahenk bir gazel olan bu şiirde, şair/âşık kendi ölümü ve kabri ile ilgili tasavvur ve hayallere yer verir. Gazele göre âşığın kabri üstünde biten ot ve çiçeklerin her biri bir dil olup âşığın hâlini dertlilere anlatır. Şairin, aşk kılıcının şehidi olduğuna mezarı üstündeki kırmızı laleler şahittir, kabri üstünde görünen susamlar da amansız feleğin âşığın göğsüne saptığı hançerlerden başkası değildir. Âşığın mezarında yer yer görülen, hasret yanıklarıdır; göğsündeki aşk ateşi, mezarındaki otları yakmıştır; yoksa sonbahar rüzgârı, âşıkların kabrine zarar vermez. Şair, Hz. İsa gibi diriltici nefesi olan sevgiliye seslenip ondan yolu düşerse kabrini ziyaret edip dua etmesini ister. O kıyamet gibi uzun, selvi boylu sevgili, âşığın kabri tarafına geldiğinde Hz. İsa'nın mucizesi gerçekleşir ve ölümler dirilir. Âşığın kabrindeki nergisler, sevgilinin hangi bahçeden geleceğini anlayabilmek için etrafa gözcülük eder. Aşk acısıyla can veren ölmez, belki ölümsüz bir hayat bulur. Âşık, sevgilinin yoluna canını kurban ettiğinden şüphesiz ruhu şad, mekânı cennettir (Kılıç, 2017, 104-105).

Klasik Türk şiirinde şairlerin ölüme bakışı, dönem zihniyeti doğrultusunda İslâm dini ve tasavvufi düşüncenin etkisindedir. *Dîvân*'ı incelendiğinde bu durumun Âşık Çelebi için de geçerli olduğu görülür. İslâm inancına göre, baki olan yalnız Allah'tır ve her canlı ölümü tadacaktır. İnsan, ölümlerle yeni ve ebedî bir hayatın kapısını açar. Her şey Allah'ın ilmi, iradesi ve kudretiyle takdir edildiği için ölüm birdir, değişmez. Bu anlayış doğrultusunda,

Dil tîg-i gamze küştesidür çîn idüp kaşun

Terk eyle yaykarayı begüm bir olur ölüm (Kılıç, 2017, 96)

diyen şairin ölüm karşısında merdane ve mütevekkil bir tavır takındığı görülür. Dünya hayatı bir uyku ya da rüya gibidir; kişi, ölümüyle ahirete yani gerçek hayata uyanır. Ölüm, hayatın mutlak kabullenilmesi gereken bir gerçeği, dünyada çekilen sıkıntılar da imtihanın bir gereğidir. Şaire göre; başında çocukluk ağlamaları, sonunda matem feryatları ile dünya hayatı baştan sona gözyaşı ve feryattır (Kılıç, 2017, 99). *Dîvân*'da Allah yolunda canlarını seve seve veren şehitler; İlahi aşkın cezbeleriyle kendinden geçmiş, can vermiş aşk şehitleri sık sık beyitlere konu olur. Şair, Kanûnî Sultan Süleyman'a (1520-1566) takdim ettiği bir kasidesinde kendisinden

Şehâdet birle dünyâsın değışmek kaddına geldi

Dem-i nakd-ı hayât ile seridür elde sermâye (Kılıç, 2017, 56)

⁹ Söz konusu gazelin hemen hemen tüm beyitleri makalenin ilgili kısımlarında alıntılandığından burada gazelin tamamı verilmemiş, şiirde ortaya koyulan anlama kısaca değinmekle yetinilmiştir.

şeklinde bahsederken şehit olma arzusunu dile getirir. Kadılık göreviyle gittiği Üsküp'te zatülcenp hastalığından vefat eden Âşık Çelebi, belki de bu arzusuna kavuşmuştur. Zira Allah yolunda cihat ederken ölenler dışında deprem, yangın, sel gibi doğal afetler; taun, veba, zatülcenp gibi salgın hastalıklar nedeniyle hayatını kaybedenler de hükmen şehit sayılırlar.

Âşık Çelebi'nin şahsi olarak ölüm karşısında takındığı tavrı *Dîvân*'daki kasidelerin sonuncusu olup 303 beyitten oluşan 14. kasidede açıkça görmek mümkündür.¹⁰ Şiir aynı zamanda Müslüman toplumun dinî-tasavvufi düşüncenin etkisindeki ölüme bakışını yansıtır. Her ne kadar şiirde tasavvur hâlinde bir ölümden söz edilse de burada bahsi geçen, şairin kendi ölümü olmakla er ya da geç, bir gün mutlaka gerçekleşecektir. Bu yönüyle aslında şairin en büyük gerçeğidir. Kasidenin özellikle 257. beytinden itibaren saçların ağarması, görme yetisinin azalması, hafızanın zayıflaması, dişlerin dökülmesi gibi yaşlılık belirtileri tasvir edilmiş; bunlar, ölümün yaklaştığını haber veren birer nasihatçi olarak değerlendirilmiştir. Canlı tasvirlerle yer verilen söz konusu beyitlerde pişmanlık duygusu ve amel muhasebesinin öne çıktığı görülmektedir. Şair, yaşlılık alametlerinin ölümü ihtarıyla kendisini gösteren ölüm korkusu karşısında Yaradan'a sığınıp ellerini duaya açar, tövbe ve istiğfar ile af ve mağfiret talep eder, kendi ölümünü düşünüp bu çerçevede hayaller ortaya koyar. Kendi hayatından kesitlere sıkça yer verdiği bu kasidede bir taraftan memduhuna hâlini arz ederken diğer taraftan da hayatın ve ölümün sahibine içini döker. Cenazenin yıkanmasından, kabre konulup Münker Nekir'in sorguya başlaması, kıyametin kopması, haşir, sırat köprüsü ve cennete varıncaya kadar ölüm ile girilen ahiret yolculuğunun çeşitli safhalarını tasvir ederek Allah'a yalvarır. Öte yandan bu yolculuğa dair kimi tasvir ve hayaller aynı zamanda şairin âşık ve rind kişiliğinin izlerini taşır. *Dîvân*'da

Reh-i bekâya gidem dâg-ı sûz-ı 'ışkun ile

Yanumda hâzır u âmâde ola nân-ı sefer (Kılıç, 2017, 79)

Haşirde ben çekeyüm ehl-i 'ışk sancagın

Yanumca kâfile-i 'ışk-ı pâk olup 'asker (Kılıç, 2017, 80)

Umaram hâkisterümden ide bir 'âşık zuhûr

Olmayam gayretde eksük 'Âşıkâ kaknûsdan (Kılıç, 2017, 106)

beyitleri bu kapsamda dikkat çekmektedir. Bu âşıkane tasavvur ve hayallerden geleneğin izinde, Âşık Çelebi'ye has, özgün bir sesin yükseldiğini görmemek mümkün değildir.

¹⁰ bk. Kılıç, 2017, 57-81.

2. Âşık Çelebi Dîvânı'nda Ölümle İlgili Âdet ve Gelenekler

2.1. Ölüm Öncesi

Ecel gizlidir, kişinin ne zaman ve nasıl öleceğini Allah'tan başkası bilemez. Bununla birlikte bazen rüya ya da hiss-i kable'l-vuku tarzındaki olaylar ve bazı batıl inançlar halk arasında ölümün habercisi olarak nitelenebilir veyahut saçın sakalın ağarması, vücuttaki hastalıkların artması kişiye öleceğini hatırlatabilir. Nitekim “*Sana vâiz olarak ölüm yeter ey Ömer!*” (Fayda, 2007, 34/46) ifadesini mührüne kazıtan Hz. Ömer'in (öl. 23/644) kendisine her gün ölümü hatırlatması için ücret karşılığında birini tutması ve sakalındaki tek bir beyaz teli görünce de “Artık sana gerek kalmadı.” diyerek adamın işine son vermesi herkesin malumudur. *Dîvân*'da ağaran sakalın kar, ecelin de kışa benzetildiği aşağıdaki beyit bu kapsamdadır:

Berf-mânend agarmış kara günlü sakalun
Gıceyi güne katup irdi şitâ-yı ecelün (Kılıç, 2017, 89)

Ömrün kış mevsimi olan yaşlılık, ölümün yaklaştığını ihtar eden belirtilerin başında gelir. *Dîvân*'da ölüm öncesine dair saçların ağarması, görme yetisinin azalması, hafızanın zayıflaması, dişlerin dökülmesi gibi bazı belirtiler üzerinde durulmuş; bunlar ölümün yaklaştığının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Aşağıdaki beyitler bunlardandır:

İrişdi şeyb agarup ser döküldi gözden nûr
Şeb-i şitâda tan agarıcak togar Ülker

Sevâdı mûy-ı siyâhun beyâza çıkmadadur
'Amel muhâsebesin eyle mû-be-mû defter

Karîb oldı çü vakt-i tulû'-ı fecr-i meşîb
Dem urdı âh-ı nedâmet misâl-i bâd-ı seher (Kılıç, 2017, 77)

Çü oldı rahne niçe yirde sûr-ı dendânda
'Aceb mi derd-i ecel genc-i câna bulsa zafer (Kılıç, 2017, 78)

Pişmanlık duygusu ve amel muhasebesinin öne çıktığı bu beyitlerde renkli tasvirlerle yer verildiği görülmektedir. Yaşlılık zamanı, yeni bir günün doğuşu olarak betimlenmiş; ağaran saçlar, ihtiyarlık kışının sabahında doğan Ülker yıldızına benzetilmiştir. İhtiyarlık fecri yaklaşım pişmanlıktan gelen ahlâr seher yelleri gibi esmeye başladığında şair, ağaran her bir saç telinde amel muhasebesi yapmayı öğütler. Zira dişler döküldüğü, surda çok yerde gedik açıldığı için ecel,

can hazinesi karşısında zafer kazansa buna şaşılmaz. Beyitlerde yaşlılık alametlerinin ölümü ihtar etmesine ilişkin dile getirilen hususlar, ölüm karşısında geliştirilen mümince bir tavır olarak dikkat çekmektedir.

Âşığa öleceğini ihbar eden başka bir haberci daha vardır:

*Ecel peygâmın iblâg itdi çünki peyk-i peykânun
Savup cân u dili halvet-serây-ı kalbi boş itdüm* (Kılıç, 2017, 100)

beytinde ifade edildiği üzere sevgilinin ok gibi cana işleyen kirpikleri, âşığa ecel fermanını getiren bir peyk olarak hayal edilmiştir. Hasta ziyareti ve ölüm döşeğindeki kişiye pamukla su verme, ölüm öncesine dair *Dîvân*'da dikkat çeken âdetlerdendir.

2.1.1. Hasta Ziyareti

Türk-İslâm kültüründe hastayı ziyaret edip hatırını sormanın önemli bir yeri vardır. *Dîvân*'da iki beyitte hasta ziyaretiyle ilgili âdetlere yer verilmiştir. Bunlardan

*Bunca müddetler ki yandum haste künc-i hecrde
Gelmedi kimse 'ıyâdet itmege illâ ecel* (Kılıç, 2017, 94)

beytine göre âşık, ayrılık köşesinde bunca zaman hastalıktan yandığı hâlde ecelden başkası onun yanına gelip hatırını sormamıştır.

*Bir agız dimedi ben hasteye tîmâr olsun
Agzınun zerrece yok mihri hemîn var olsun* (Kılıç, 2017, 112)

beytinde ise hastaya “Geçmiş olsun.” deme âdeti söz konusu edilmiştir.

2.1.2. Ölüm Döşeğindeki Hastaya Pamukla Su Verme

Hasta yakınları, imanla kabre girmesine yardımcı olmak amacıyla ölüm döşeğindeki kişinin ağzına pamukla su damlatırlar. Zira dinî inanışlara göre kişi, ölüm anındaki harareten dolayı çok susar ve şeytan, bundan istifade ederek imanı karşılığında ona su teklif eder. Günümüzde hâlâ devam eden bu âdet, aşağıdaki beyitte âşığın ölümü çerçevesinde söz konusu edilmiştir:

*Akıtdı penbe-i dâg ile eşkin agzına su
Ecel çü 'Âşık'ı künc-i belâda gördi zebûn* (Kılıç, 2017, 111)

Bayte göre ecel, Âşık'ı ölüm döşeginde gördüğünden onun ağzına yaralarının pamuğu ile gözyaşını su olarak akıtır.

2.2. Ölüm Anı

2.2.1. Kelime-i Şehâdet Getirmek

Ölümü yaklaşmış bir kişi genellikle akrabalarının yanında bulunur. Hasta yakınları veya din adamları *Kur'ân* okuyup dualar eder, onu işlemiş olduğu günahlardan pişmanlık duyup tövbeye teşvik ederler (Menavino, 2011, 61). Bir Müslüman için iman ile ölmek, amel defterini hüsn-i hâtime ile kapatmak büyük önem taşır. Her Müslüman gibi Âşık Çelebi de bunun için dua eder, Allah'a yalvarır. 14. kasidenin sonlarına doğru kendi ölümünü hayal ederek önce günahlarından tövbe eder, ardından

*Ve innî eşhedü en lâ ilâhe illallâh
'Aleyke eşhedü men âmene bihi ve kefer*

*Çü lokmam âhir ola 'âlem-i şehâdetde
Halâvet ile bu şehdün sun aqzuma şekker*

*İlâhî nûr-ı cebîn-i Resûl hürmetine
Fürûg-ı tevbe vü tevfiği kıl bana rehber* (Kılıç, 2017, 79)

beyitlerinde ifade edildiği gibi şehâdet getirir ve ölüm vakti geldiğinde de Allah'ın bu şehâdet balını kendisine tattırmasını, tövbe ve inayeti rehber etmesini ister. Kasidenin son beytinde ise şair, Hz. Peygamber'i şefaatçi ederek kasidesini ve hayatını hüsn-i hâtime ile tamamlamak için Allah'a yalvarır. Söz konusu beyitler, ölüm karşısında bireysel olarak Âşık Çelebi'nin tavrını ortaya koyduğu gibi Osmanlı toplumunda ölüm algısına da ışık tutar.

2.2.2. Ölümü Teşhis İçin Ağza Ayna Tutma

Eskiden; ölüm hâlinde olan, hasta ya da baygın kişilerin ölüp ölmediği ağzına ayna tutularak anlaşılır, aynada nefesten dolayı buğulanma oluşursa kişinin hayatta olduğuna hükmedilirmiş (Onay, 1996, 119). Teknolojinin ilerlemesiyle bu âdetin ortadan kalktığını söylemek mümkünse de ölümün evde ya da hastane dışında bir yerde gerçekleşmesi durumunda tıp ilmini tahsil etmemiş, konunun uzmanı olmayan kişilerin ölümü teşhis edebilmesi bugün bile kolay değildir. Aşağıdaki beyitte şair; sevgilinin, parlaklığı sebebiyle aynaya benzettiği yanağını ölümü teşhis etme işleviyle kullanarak bu âdete telmihte bulunmuştur:

Nefes gör gel ruhun âyînesiyle diyü âl itdüm

Ölürken dahi 'Âşık bûse aldum cânuna lâyık

(Kılıç, 2017, 117)

2.3. Ölüm Sonrası

2.3.1. Cenazenin Yıkanması

Ölü, cenaze namazından önce tenesir denilen yüksekçe bir sedir üzerine konularak dinî usullere göre yıkanır. 16. yüzyılın ilk yıllarında İstanbul'a gelerek II. Bayezid (1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim (1512-1520) devirlerinde sarayda iç oğlanı olarak bulunmuş Giovan Antonio Menavino, defin âdetlerinden bahsederken mevtanın, din adamları tarafından bahçeye götürülüp orada iki karış yükseklikteki masanın üzerine konulup ılık su ve sabunla baştan ayağa yıkandığını, gül suyu ve çeşitli kokulu maddeler sürülüp kefenlendikten sonra tabuta konulduğunu anlatır (Menavino, 2011, 62). Aşağıdaki beyitte şair, kendisini serîr-i gaslda yani yıkama tahtasında hayal ederek Allah'a yalvarır:

Serîr-i gaslda şol ehl-i beyt kıl beni ki

Recesden anları tathîrün eyledi athar

(Kılıç, 2017, 79)

2.3.2. Cenazenin Tabuta Konulması

Cenaze, Türk-İslâm geleneklerine göre ılık su ile yıkanıp kefenlendikten sonra tahta bir tabuta konulur. Yeşil ya da kırmızı çuhayla örtülen tabutun üzerine altın ve gümüş işlemeli mavi kumaşlar serilir (And, 2011, 188). Tabutun baş kısmına mevtanın güller ve çiçeklerle süslenmiş sarığı yerleştirilir (Menavino, 2011, 62). Âşık Çelebi,

Şu dem ki ola ecel teknesi bana tâbût

Kenâr-ı bahr-ı fenâda ecel ola ma'ber

(Kılıç, 2017, 79)

beytinde ölümü, bu fani dünyadan baki âleme götüren bir köprüye benzeterek cenazenin tabuta konulması geleneğine işaret eder.

2.3.3. Cenazenin Eller Üstünde Taşınması

Cenazenin dört kişi tarafından omuz hizasında tutularak kabre taşınması sünnettir. Bu, ölüye duyulan saygının yanı sıra insan olmanın şeref ve kıymetini gösteren bir harekettir (Bilmen, 2014, 295). *Dîvân*'da

Günâh-bâr-ı girânından it beni tahfîf

Cenâzemi tuta tâ eller üstüne iller

(Kılıç, 2017, 79)

beytiyle cenazenin eller üstünde taşınması âdetine gönderme yapılmıştır. Günahlarının ağırlıklarından kurtulmak için niyaz eden şair, cenazesinin halk arasında makbul olup yabancılar tarafından el üstünde tutulacağını söylerken kinaye yoluyla cenazenin eller üstünde taşınması âdetine de işaret etmektedir. Öte yandan halk arasında, tabut içindeki ceset ağırsa kişinin günahkâr, hafifse sevapkâr olduğuna inanılır.¹¹

2.3.4. Mezar Kazma

Mezar, genellikle mevtanın yakınları ya da ücretle tutulan kişiler tarafından kazılır. Kişinin kendisi için mezar hazırlaması, dinen iyi karşılanmamış olsa da (Bilmen, 2014, 297) hayatta iken kendi mezarını yaptıranlar da vardır. Nitekim yüksek devlet adamları ve mevki sahibi kişilerin ölmeden önce cami ve mescitlerin bahçelerinde mezarlarını yaptırdıkları vakidir (And, 2011, 189). *Dîvân'* da

Çü gördi hem-dem ü hem-derd yok Ferhâd-ı bî-çâre

Elîyle Bî-sütûn'da kendüye kazdı mezâr-ı 'ışk (Kılıç, 2017, 117)

beytiyle mecazi bir anlatım çerçevesinde Ferhad'ın kendi mezarını kazması söz konusu edilmiştir.

2.3.5. Şehidin Kanlı Elbiseleriyle Defnedilmesi

Allah yolunda savaşırken hayatını kaybeden Müslümanlara şehit, nail oldukları mertebeye de şehâdet yani şehitlik denir. Önemi ve Allah katındaki değeri birçok ayette dile getirilen şehâdet, şüphesiz ölümlerin en hayırlısıdır. Nitekim “*Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Bilâkis onlar diridirler, lâkin siz anlayamazsınız.*” (Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, 2007, el-Bakara 2/154) ve “*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır.*” (Âl-i İmrân 3/169-170) mealindeki ayetlerde şehit olarak Rablerine kavuşan kişilerin diğer ölümler gibi olmadığı, onların farklı bir hayat mertebesinde olmak üzere özel nimetlere mazhar oldukları dile getirilmektedir. İslâm hukukuna göre, şehitler yıkanmaz ve kanlı elbiseleriyle defnedilir.

Ben şehîd-i tîg-i 'ışk olduğuma şâhid yeter

Lâleler kanlı kefenlerle mezârumda 'iyân (Kılıç, 2017, 104)

beytinde şehitlerin kanlı elbiseleriyle defnedilmesine işaret edilmiştir.

¹¹ bk. Örnek, 1971, 36.

2.3.6. Ölünün Üstüne Toprak Atma

Defin merasiminde bulunanlar, kabre üçer avuç toprak atarlar (Bilmen, 2014, 299).

Dîvân'da

Altında kalur mıydı anun 'Âşık eger yâr

Atsa bir avuç hâk gelüp görse mezârın (Kılıç, 2017, 115)

beyti ile ölünün üstüne toprak atılması âdeti söz konusu edilmiştir. Beyitte şair, sevgili gelip mezarına bir avuç toprak atsa bu iyiliğin altında kalmayacağını ifade etmektedir.

2.3.7. Mezar Taşı Dikme

Osmanlıda mezarların başına yaklaşık 50 cm yüksekliğinde, genellikle silindir biçiminde taşlar dikilir. Önemli kişiler bazen dikdörtgen şeklindeki mermer mezarlara gömülür, başucuna da ölenin sınıfının ve rütbesinin göstergesi olarak bir insan boyunda, ucu sarık biçiminde bir taş dikilir. Bu taş kimi zaman *Kur'ân* ayetleri kazınır (And, 2011, 188). Ölümü bir uyku hâli olarak tasavvur eden Âşık Çelebi,

O hâbda bana kıl ru'yetün senün ru'yâ

Şu dem ki seng ü lahd ola bâliş ü pister (Kılıç, 2017, 79-80)

beytinde bu âdete değinerek mezar taşı yastık, kabir de döşek olduğu zaman yani hak vaki olduğunda rüyasında Allah'ın cemalini görmek ister.

2.3.8. Matem Tutma

Ölen kişinin ardından duyulan üzüntü ve kederin psikolojik ve sosyal bir dışa vurumu olan yas tutma, çok eski bir Türk geleneğidir. Eski Türklerde, ölen kişinin ardından yuğ denilen yas törenleri düzenlenir ve sagu adıyla anılan ölüm şiirleri okunurdu. İslâm dinine göre sevdiklerinin ölümü karşısında gözyaşı dökmek ve hüzünlenmek, son derece insani bir durumdur ancak her hususta olduğu gibi yas tutmada da haddi aşan söz ve fiillerden kaçınmak gerekir. Nitekim İslâm'da, ölümlerin ardından Allah'a isyan mahiyetinde sözler söyleyip bağırıp çağırma, kendisine ve başkasına zarar verme şeklinde kendisini gösteren yas şekilleri yasaklanmış ve bunlar câhiliye âdeti olarak nitelendirilmiştir.¹² Bununla birlikte insanın ölüm karşısındaki tavrını ortaya koyan, psikolojik ve sosyal bir olgu olarak kendisini gösteren matem tutma, eski Türk geleneklerini andırarak şekilde, saguların yerini mersiyelerin aldığı Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Harmancı'nın tespitlerine göre klasik Türk şiirine yansıyan

¹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Esen, 2012.

matem şekilleri, Türk edebiyatının ilk ürünlerinde kendisini gösteren eski yas gelenekleri ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir (Harmanlı, 2005, 333). Âşık Çelebi,

Sağlıgumda kon beni hâlûme kan aqlayayum
Bir garîbem mâtemüm idüp kılayum şîvenüm (Kılıç, 2017, 100-101)

beytinde kan ağla-/mâtem it-/şîven kıl- ifadeleriyle ölüm karşısındaki bu şiddetli üzüntüyü dile getirir. Beyte göre şair, yaşadığı kimsesizlik ve gariplik sebebiyle adeta yaşarken öldüğü için daha ölmeden kendi yasını kendisi tutmak ister.

Matemin farklı şekil ve uygulamaları arasında özellikle giyim kuşamla ilgili olarak renk faktörü ön plandadır. Tarihî ve edebî kaynaklar doğrultusunda, eski Türklerden itibaren siyah ve mavinin matem rengi olduğu ve yas tutan kişilerin bu renklerde elbise giydiği bilinmektedir (Onay, 1996, 347-348). Aşağıdaki beyitte yas alameti olarak karalar giyme ve yaka yırtma söz konusu edilmiştir:

Dirîg subh gibi çâkdur girîbânım
Meger ki şâm-ı belâ ola egnüme kara şâl (Kılıç, 2017, 25)

Gözyaşı dökmek, kan ağlamak, yaka yırtmak ve matem elbisesi giymenin yanı sıra saç çözmek de temel matem şekilleri arasında dikkat çekmektedir. Türk edebiyatının ilk ürünlerinden olan *Göktürk Yazıtları* ve *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde çeşitli örnekleri görülen saç çözme, klasik Türk şiirinde de sıklıkla söz konusu edilir. *Dîvân*'da

Mâtemüm şâm-ı mezelletde irüp gök ehline
Sünbülün idüp perîşân Sünbüle çözdü saçın (Kılıç, 2017, 43)

beytinde bu âdete yer verilmiştir. "*Başına ateş döküp saçını yakma*" (Harmanlı, 2005, 332) da matem şekillerindedir. *Dîvân*'da yas ve gam alameti olarak başında ateş yakma âdetinden bahsedilir:

İdersem âh-ı şerernâk n'ola gam irdi
Başuma od yakuben irdi gussadan 'asker (Kılıç, 2017, 69)

Onay'ın verdiği bilgiye göre, eskiden zulüm gören kişiler başlarında ateş yakarak padişah ve diğer devlet adamlarının dikkatini çeker, dertlerini böylelikle dinletirlermiş (Onay, 1996, 132).

2.3.9. Matemlerde Tütsü Yakma

Doğu toplumlarında güzel kokunun ayrı bir yeri olmuştur. Günümüzde daha çok mevlidlerde, dinî toplantılar ve tarikat ayinlerinde görülen tütsü yakma âdeti, Osmanlıda merasim ve toplantılar başta olmak üzere hemen her vesileyle icra edilen bir misafir ağırlama ve ikram geleneğidir (Şentürk, 2013, 59). Bu bağlamda

Gâh dâdı cânda işler cân bağışlar ki dahı

Gâh sûr u gâh mâtemde olur micmer nişân (Kılıç, 2017, 40)

beyti, düğün ve matemlerde tütsü yakıldığına dair bilgi vermektedir. Micmer, metal gövdeli ve çoğunlukla küre şeklinde olup içinde tütsü yakılan buhurdanlara denir. Micmer içinde kor hâlinde bulunan ateşe misk, amber ve ud gibi maddeler atıldığında etrafa güzel kokular yayılır.

2.3.10. Muharrem Ayının Hüzünle Karşlanması

Hz. Hüseyin'in (öl. 61/680) 10 Muharrem günü Kerbelâ'da şehit olması sebebiyle muharrem, İslâm ülkelerinde hüzün ve sessizlik içinde karşılanır. Dindar, tarikat erbabı ve mutasavvıf kişiler Kerbelâ şehitlerine hürmeten bu ayda oruç tutar, Ehl-i Beyt'e olan muhabbet ve teessürlerini tazelerler (Pakalın, 1993, 2/420). Âşık Çelebi, Hz. Peygamber'in soyundan gelen bir kişi olmasının da etkisiyle muharrem ayındaki hüzün ve matemini derinden hisseder. Muharrem'in gelişini

Hâliyâ irdi muharrem vakt-i mâtem devr-i gam

Tâzelendi köhne derdi âl-i hayrû'l-mürselîn (Kılıç, 2017, 50)

diyerek karşılar. "Ey felâket 'âlemi ehlen ve sehlen merhabâ" (Kılıç, 2017, 142) nakaratlı murabbası da şairin bu husustaki teessürünün bir yansımasıdır.

2.3.11. Diyet/Kan Bedeli

İslâm hukukuna göre, yaralama ve adam öldürme cezası olarak mağdur tarafa diyet denilen kan bedeli ödenir (Bardakoğlu, 1994, 9/473). *Dîvân'*da

Görinen 'Âşıkâ sanma şafakdur âsumân üzre

Beni zulmiyle öldürdi düşüpdür boynuna kanum (Kılıç, 2017, 102)

beytinde bu uygulamaya değinilmiştir. Şehitlerin kan bedeli yani mükâfatı Allah'a aittir. Aşağıdaki beyitte gam mezhebinin aşk şehidi için kan pahası buyurmadığı dile getirilerek bu hususa işaret edilir:

Kuşca cânım sîne-i kabrine cevr âzâd kıl

Küşte-i 'ışka buyurmaz mezheb-i gam kan-behâ (Kılıç, 2017, 81)

2.3.12. Mezar Ziyareti

Kabir ziyareti, Türk-İslâm geleneğinde önemle riayet edilen âdetlerdendir. Özellikle bayram ve arife günlerinde mezarlıklar ziyaret edilir, *Kur'ân* okunup dualar edilir. *Dîvân*'da

Bir du'â eyle yolun düşerse ey 'İsâ-nefes

Dâg-ı hasretdür mezârumda olan yir yir nişân (Kılıç, 2017, 105)

beytinde mezar ziyareti işlenmiştir. Âşık; sevgilinin aşk ve özlemiyle ölmüş, hasret yaraları mezarının üzerinde iz bırakmıştır. Böyle bir hâlde iken Hz. İsa gibi diriltici nefesi olan sevgiliye hitap ederek ondan yolu düşerse mezarına gelip dua etmesini ister. Zira sevgilinin ağzından çıkan söz ve duaların hasret yaralarına derman olacağına şüphe yoktur.

2.3.13. Mezarlıklara Selvi Dikilmesi

Eski metinlerde “serv” şeklinde geçen selvi, klasik Türk şiirinde adından en çok söz edilen ağaç türüdür. Uzun boylu, sık ve yaz kış yeşil kalabilen yapraklarıyla muntazam görünümlü bir ağaç olan selvi, şiirde sevgilinin uzun ve düzgün boyu için kullanılan bir benzetme unsurudur.¹³ Diğer taraftan mezarlıklara selvi dikilmesi de yaygın bir âdettir. Rüzgârda salınırken sık dalları arasında rüzgârın uğultusu “Hû, Hû” sesini çıkardığından selvinin Allah'ı zikrettiğine ve bunun ölümler için bir mağfiret vesilesi olduğuna inanılır (Pala, 1998, 350). Aşağıdaki beyitte ömrü boyunca selvi boylu sevgilinin ayağına yüzünü süremeyen, ona kavuşamayan âşık, bu arzusuna erişmek için öldüğünde mezarının başucuna selvi dikilmesini ister:

Öldüm ol servün ayağına yüzüm süremedüm

Serv dikün başum ucında mezârumda benüm (Kılıç, 2017, 95)

2.3.14. Mezarların Çiçeklerle Süslenmesi

Türklerde tutku derecesine varan çiçek sevgisi, yabancı seyyahların da dikkatini çekmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gelen Philippe du Fresne-Canaye, “*Türklerin çiçekleri çok sevdiklerini, hep ellerinde ve başörtülerinde çiçek olmasına ve bunu kutsal bir şey gibi taşımalarına bakarak kolayca anlayabilirsiniz.*” (Canaye, 2009, 63) der. Sarığa gül, sümbül gibi çiçekler takmak Osmanlı toplumunda yaygın bir âdettir. “*Çiçek sevgisi ve geleneği, mezar taşlarına da geniş çapta yansımıştır. Hayatta iken çiçeğini sarığından eksik etmeyenlerin mezar taşlarındaki sarıklarında*

¹³ Klasik Türk şiirinde serv üzerine yapılmış bir çalışma için bk. Özerden, 2015.

da çiçek bulunur.” (Atasoy, 2017, 154). Öte yandan Türk-İslâm geleneğinde mezarların üzerine veya etrafına gül, nergis, lale ve susam gibi çiçekler dikilir; kabirler bu çiçeklerin rengârenk görünümü ve hoş kokularıyla süslenir. Bu, Türklerdeki çiçek sevgisinin mezarlara uzanan bir başka tezahürüdür. Aşağıdaki beyitte şair/âşık, öldüğünde mezarının etrafının nergis ve gülle süslenmesini ister:

Ölicek zeyn idün nergisle gülle kabrüm etrâfin

O servün reh-güzârından yana tâ göz kulag olsun

(Kılıç, 2017, 112)

Şair, klasik Türk şiirinde gülün şekil itibarıyla kulağa, nergisin de göze benzetilmesinden hareketle öldükten sonra bile sevgilinin yolunu gözler, ondan gelecek bir haberi bekler. Âşığın mezarında biten nergisler, sevgilinin yolunu gözleyen bir “çeşm-i hasret”tir (Kılıç, 2017, 86).

Eski metinlerde “sûsen” adıyla anılan susam çiçeği, mezarlara en çok dikilen çiçeklerin başında gelir. Sûsen; hançer ve kılıç şeklinde yaprakları olan, mor çiçekler açan bir bitkidir. Aşağıdaki beyitte hüsn-i ta'lîl sanatı çerçevesinde kabirlerin üzerine susam dikilmesi âdeti söz konusu edilmiştir:

Dostlar sûsen degüldür kabrüm üzre görinen

Sîneme hançerler urmuşdur sipihr-i bî-emân

(Kılıç, 2017, 104)

Aşk acısıyla yanan gönülden çıkan dumanın, şekil ve renk itibarıyla duhânî laleye benzetildiği

Ölicek kabrümüz etrâfını zeyn itmege 'Âşık

Duhânî lâleveş dūd-ı dil-i sūzânumuz çıksun

(Kılıç, 2017, 112)

beytinde ise kabirlerin etrafını süslemek için duhânî lale adıyla anılan siyah renkli lalelerin dikildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Hayatın en acı gerçeklerinden biri olan ölüm, Türk edebiyatının her döneminde ele alınmıştır. Eski Türk şiirinde sagu, halk şiirinde ağıt, klasik Türk şiirinde mersiye adı verilen şiirlere konu olmuş, günümüz edebiyatı içinde de önemli bir mevki edinmiştir. Kaçınılmaz bir gerçek olmasının yanında şiir geleneği içinde önemli bir yer edinmesi sebebiyle klasik Türk şiirinde şairlerin en fazla rağbet ettiği konuların başında ölüm gelir. 16. yüzyıl şairlerinden Âşık Çelebi de şiirlerinde ölüme kayıtsız kalamamış, *Dîvân*'ında 14. kasidenin yaklaşık otuz beyitlik son kısmı ile 52. gazelde müstakil olarak ölüm düşüncesine yer vermiştir. Her edebî eser, az ya da çok, içinden çıktığı topluma ait hususiyetleri yansıttığı gibi *Âşık Çelebi Dîvânı* da, 16. yüzyıl

Osmanlı toplum hayatına ışık tutan bir mahiyet göstermektedir. Şair, ölüm hakkındaki tasavvur ve hayallerini şiir geleneği içinde çoğunlukla âşık, sevgili, rakîb ekseninde estetik bir biçimde dile getirmiş, bunu yaparken asırlar boyu değişmeyen hayat pratikleri ve kültür kalıntılarını da geleceğe taşımış, kültür aktarımına katkıda bulunmuştur.

Dîvân'da ölümlle ilgili tespit edilen âdet ve gelenekler öncelikle ölüm öncesi, ölüm anı ve sonrası olmak üzere üç temel başlık altında sınıflandırılmış, ardından toplam on sekiz âdet ve gelenek bu kapsamda izah edilmiştir. Ölüm öncesinde, yaşlılık alametleri üzerinde durulmuş, hasta ziyareti ve ölüm döşeğindeki kişiye pamukla su verme âdetleri söz konusu edilmiştir. *Dîvân*'da ölüm anı kapsamında kelime-i şehâdet getirme ve ölümü teşhis için ağza ayna tutma âdetleri tespit edilmiştir. Ölümle ilgili âdet ve geleneklerin büyük bir kısmının ölüm sonrasına ilişkin olduğu görülmüştür. Bu kapsamdaki âdet ve gelenekler şunlardır: cenazenin yıkanması, tabuta konulması, tabutun eller üstünde taşınması, mezar kazma, şehidin kanlı elbiseleriyle defnedilmesi, ölüne üstüne toprak atma, mezar taşı dikme, matem tutma, matemlerde tütsü yakma, muharrem ayının hüznle karşılanması, diyet/kan bedeli ödeme, mezar ziyareti, mezarlıklara selvi dikilmesi, mezarların çiçeklerle süslenmesi. *Dîvân*'da ölümlle ilgili olarak tespit edilen âdet ve gelenekler; dinî inançlar, değer yargıları ve halk kültürü ile yakından ilişkilidir. Dönem zihniyeti ve şairin bakış açısında ağırlıklı olarak İslâm dini ve tasavvuf düşüncesi etkili olmakla birlikte matem şekilleri başta olmak üzere bazı uygulamalarda eski Türk inançları, âdet ve geleneklerinin izleri görülmektedir. Ölüm konusu etrafında gelişen dua ve yakarış muhtevalı beyitler, Âşık'ın ölüm karşısındaki mümin ve mütevekkil tavrının bir göstergesi olarak dikkate şayandır. Araştırmada ortaya çıkan bu gibi sonuçlar, klasik Türk edebiyatı sahasında ölüme dair daha önce yapılmış çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Öte yandan şairin hayatı ve psikolojisine ışık tutan bazı beyitler ve bilhassa onun âşık ve rind kişiliğinin izlerini taşıyan kimi tasavvur ve hayaller; Âşık Çelebi'ye has, özgün bir ses ve anlatım içerir. Sadece bir konu etrafındaki âdet ve geleneklerin bile bir makale hacminde olması, *Dîvân*'ın kültürel öğeler bakımından zenginliğinin bir göstergesi olarak ayrıca dikkat çekmektedir.

Kaynaklar

Açıkgöz, Namık. “Yunus Emre’de Ölüm: Genç Ölümleri veya Gök Ekini Biçmek”. *Diyanet Dergisi - Yunus Emre Özel Sayısı- 27/1* (Ocak-Şubat-Mart 1991), 115-125.

Akün, Ömer Faruk. *Divan Edebiyatı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2014.

And, Metin. *16. Yüzyılda İstanbul Kent-Saray-Günlük Yaşam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Atasoy, Nurhan. “Osmanlı'nın Çiçekleri”. *Z Kültür Sanat Şehir Mevsimlik Tematik Dergi* 1 (Yaz 2017), 144-159.

Bahadır, Savaşkan Cem. “Klasik Türk Şiirinde Bir Motif Olarak ‘Ölüm Sonrası Aşk’”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 17/2 (Ağustos 2013), 273-294.

Bardakoğlu, Ali. “Diyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/473-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Batıslam, Hanife Dilek. *Divan Edebiyatında Halk Kültürünün İzleri*. Ankara: Ürün Yayınları, 2017.

Batıslam, Hanife Dilek. “Divan Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm”. *Folklor/Edebiyat* 34 (2003/2), 186-199.

Batıslam, Hanife Dilek. “Mesîhî Divanı'nda Ölüm”. *Divan Şiirinin Benzetme ve Hayal Dünyasından*. 121-136. İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Semerkand, 24. Basım, 2014.

Bursalı Mehmed Tâhir Bey. *Osmanlı Müellifleri*. haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.

Canaye, Philippe du Fresne. *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*. çev. Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.

Çağlayan, Bünyamin. *Kerbela Mersiyeleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Çakıroğlu, Tuba. “Âdile Sultan Divanı'nda Ölüm”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 60/1 (Haziran 2020), 195-213. <https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0032>

Donuk, Suat (haz.). *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmileti's-şakâ'ik Nev'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli (İnceleme-Tenkitli Metin)*. ed. Derya Örs. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

Düzlü, Özlem. “Klâsik Şiirimizde Evlat Acısının Bir Yansıması Olarak Şairlerin Çocuklarına Yazdıkları Mersiyeler”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 6/3 (Yaz 2011), 1829-1839. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2487>

Esen, Hüseyin. “İslam Hukukunda Ölenin Ardından Kadının Yas Tutması”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (Aralık 2012), 129-162.

Fayda, Mustafa. “Ömer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/44-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Hançerlioğlu, Filiz. *Âşık Çelebi Dîvânı*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Harmancı, Mahmut Esat. "Klasik Türk Şiirinde Matem Şekilleri". *Osmanlı Araştırmaları* 26/26 (Aralık 2005), 329-350.

Hasar, Recep. *Türk Edebiyatında Padişah ve Şehzade Mersiyeleri*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

İsen, Mustafa. *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 1994.

Kaplan, Mahmut. "Divan Şiirinde Ölüm Düşüncesi". *Divan Şiirinin Kıyısında*. 51-78. Ankara: Kaşgar Neşriyat, 2003.

Kaplan, Yunus. "Divan Şiirinde Ölüm Karşısında Âşıkların İstekleri". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3 (Yaz 2010), 291-313. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1555>

Kılıç, Filiz (nşr.). *Âşık Çelebi Dîvânı*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. Erişim 20 Ocak 2022. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0>

Kılıç, Filiz. "Âşık Çelebi Divanında Atasözü ve Deyimler". *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (Bahar 1996), 24-30.

Kılıç, Filiz. "Âşık Çelebi, Seyyid Pir Mehmed b. Ali". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 15 Kasım 2022. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/asik-celebi-seyyid-pir-mehmed>

Koçin, Abdülhakim. "Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Şiirine Yansıması". *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/5 (2003), 135-160.

Konuk, Selman. *16. Yüzyıl Dîvan Edebiyatı Temsilcilerinden Fuzûlî ve Bâkî'de Dünya ve Ölüm Düşüncesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Köprülü, Mehmed Fuad. "Âşık Çelebi". *İslâm Ansiklopedisi*. 1/695-701. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.

Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Tarih-i Dinîsi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: TDV Yayınları, 7. Basım, 2007.

Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*. haz. Nuri Akbayar, akt. Seyit Ali Kahraman. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Menavino, Giovan Antonio. *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme*. çev. Harun Mutluay. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

Onay, Ahmet Talât. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. haz. Cemâl Kurnaz. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.

Öner, Gonca. *Mersiyelerde Ölüm İle İlgili Benzetme ve Kullanımlar*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Örnek, Sedat Veyis. *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971.

Özerden, Gülümser. *Divan Şiirinde Servi (15. ve 16. Yüzyıllar)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Öztürk, Murat. "Klasik Türk Edebiyatında Can Verme Arzusu ve İntihar". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/27 (Ekim 2014), 33-51.

Öztürk, Murat. "Mâtemin Keyfini Çıkarmak: Klasik Türk Şiirinde Ölümlere Duyulan Sevinçler". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/1 (Kış 2012), 1803-1824. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2915>

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 4. Basım, 1998.

Samsakçı, Mehmet. *Ölüme Açılan Estetik Kapı Türk Mezar Taşı Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi, 2015.

Savran, Ömer. "Klâsik Şiirimizde Ölüm Teması ve Ölümle İlgili Bazı Âdetler". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2 (Haziran 2009), 170-188.

Şanlı, İsmet. "Derdini Tuna'ya Döken Şair Âşık Çelebi ve Tuna Kasidesi'nin Anlam Dünyası". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (Haziran 2015), 310-316.
<http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20153813645>

Şentürk, Ahmet Atillâ. *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Basım, 2013.

Tavukçu, Orhan Kemal. "Türk Edebiyatı'nda Ölüm Şiirlerinin Bazı Üslup Özellikleri". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 2/3-4 (Aralık 2009), 59-73.

Yazar, İlyas. "Kadı Burhaneddin Şiirinde Ölüm Temi ve Ecel Kavramına Biçimsel Yaklaşım". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4/6 (Güz 2009), 464-477. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.894>

Yazar, İlyas. “Kadı Burhâneddîn'in Şiirinde Ölüm Temi ve Ecel Kavramına Biçimsel Yaklaşım”. *III. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına)*. haz. Atabey Kılıç, Abdülkadir Dağlar, Ahmet Tanyıldız. 368-382. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011.

Yeniterzi, Emine. “Dîvan Şiirinde Ölüm Dair Bazı Hususlar”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (1999), 115-139.

Yontar, Hanefi. *Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Ölüm, Ayrılık ve Yalnızlık Temaları*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>